

“Ας περάσουμε τώρα σέ άλλο συγγραφέα. Καί παραθέτω τό κείμενο πού έγραψε ό φιλόλογος Μ.Β. Λαμπρόπουλος.

Νίκος Γαβριήλ
Πεντζίκης

Μιά άποψη γιά τό ποιητικό του έργο

“Ο Πεντζίκης είναι ένας από τούς πιό άφοσιωμένους καί φιλόπουνους Έλληνες συγγραφείς του αιώνα μας. Όμως ό όγκος καί ό ρυθμός τών δημοσιευμάτων του, καθώς καί ή σχεδόν άπαγορευτική ιδιαιτερότητα του όλου έργου του, λειτουργούν άνασταλτικά γιά κάθε άποτίμηση καί άνάγνωση. Έτσι, παρά τήν άναντίρρητη καί πολύπλευρη προσφορά του στή λογοτεχνία μας, παραμένει μιά επείγουσα, άν όχι καί ένοχη, έκκρεμότητα γιά τή νεοελληνική κριτική.

Τήν τύχη αυτή τών υπόλοιπων κειμένων συμμερίζονται καί τά ποιήματα του Πεντζίκη, ίσως όμως όχι καί τόσο άδικαιολόγητα, κι αυτό γιά δύο λόγους:

1) Τήν περιθωριακή παρουσία τους. Η ποιητική παραγωγή του περιλαμβάνει τέσσερις σειρές (ή συλλογές) ποιημάτων: α) «Φωτογραφίες» (γράφηκε τήν Κατοχή καί παραμένει άνέκδοτη), β) «Είκονες» (περιλαμβάνει 9 ποιήματα γραμμένα από 21.9.1943 έως 6.11.1943 καί κυκλοφόρησε τόν Άπρίλη του 1944), γ) 20 ποιήματα δημοσιευμένα στό περιοδικό τής Θεσσαλονίκης «Μορφές» (άπό τόν Αύγουστο 1950 έως τόν Οκτώβριο 1953) καί δ) «Ανακομιδή» (14 ποιήματα δημοσιευμένα στό περιοδικό τής Θεσσαλονίκης «Διαγώνιος» καί έκδομένα σέ άνάτυπο τό 1961)· τέλος ελάχιστες (3 κατά τή «Βιβλιογραφία», 1971, τής Σ. Σκοπετέα) ακόμα σποραδικές δημοσιεύσεις.

2) Τήν ειδολογική άπροσδιοριστία τους, πού έντάσσεται στό γενικότερο φιλολογικό «πρόβλημα τής κατάταξης» (Σκοπετέα) τών κειμένων του Πεντζίκη στά παραδοσιακά λογοτεχνικά είδη.

“Όπως βλέπουμε, σύμφωνα τουλάχιστον μέ τίς μαρτυρίες πού υπάρχουν, ή ποίηση άπασχόλησε τό συγγραφέα σέ λίγες καί όρισμένες μόνο περιόδους τής δημιουργίας του, τής όποίας μάλιστα ίσως άποτελεί τόν πιό κλειστό από τούς μορφικούς κύκλους της, άφού τό ποιητικό στοιχείο ποτέ δέν τής έλειψε.

Παράλληλα τά έργα αυτού του κύκλου μπορούν νά χαρακτηρισθούν ως άσκήσεις (δίσημος ό όρος) έκφρασης καί ταυτόχρονα άπόπειρες διαφορισμού του ποιητικού από τόν ποιητικισμό, χωρίς νά άπορριφθεί ό χαρακτήρας του πεποιημένου. Πρώτα πρώτα καταργούνται όλα τά συμβατικά χαρακτηριστικά τής ποίησης: μέτρο, όμοιοκαταληξία, τομή, τονικότητα (δηλαδή μελωδία προφορικής άνάγνωσης), συχνά καί ή στροφική διαίρεση· άπομένει μόνο ό ρυθμός νά κινείται μεταξύ πεζολογικής άφήγησης καί έκκλησιαστικής άπαγγελίας. Αυτή ή διακοσμητική πτώχευση τής τέχνης λειτουργεί διπλά: ό ποιητής άπαρνείται τούς πρόσθετους (ή παραδοσιακούς) χαρακτήρες τής ποίησης καί τά καθιερωμένα μέσα έπιβολής, καί ταυτόχρονα άπαρνείται τήν κοσμικότητα, τήν έπισημοποίηση τής τέχνης. Τό άλλόκοτο στοιχείο πού αίφνιδιάζει στή δουλειά του είναι ή εύλαβική προσπάθεια νά άντικατασταθεί ένας κώδικας ρητορικός, ό κώδικας τών διακριτικών ποιητικών στοιχείων, μέ ένα κώδικα θεματικό, τόν κώδικα τών οικείων εικόνων καί άναφορών – νά περάσουμε δηλαδή από τόν έξωτερικό διάκοσμο στόν έσωτερικό κόσμο του ποιήματος.

Η ποίηση λοιπόν του Πεντζίκη είναι ποίηση πρωταρχικά θεματική. Οίκοδομείται μέ στοιχεία περιγραφικά ή άφηγηματικά, καί ή άνέλξη της δέν είναι συνθετική, αλλά παρατακτική· δηλαδή τό υλικό της, είτε είναι άναπαράσταση τόπων καί εικόνων, είτε είναι γεγονότα

καί πρόσωπα, παρατίθεται κατά σειρά καί δημιουργεῖ ἕνα πίνακα, ἀκριβῶς σάν αὐτούς πού φτιάχνει ὁ ποιητής, χωρίς κύρια καί δευτερεύοντα σημεῖα, ὅπου τά πάντα κανονίζει ἡ πρόθεση καί ἡ τάξη. Ἡ πρόθεση, ἡ βούληση τοῦ δημιουργοῦ, εἶναι ὁ αὐστηρός ρυθμιστής τοῦ ἔργου – γι' αὐτό καί ἡ ποίηση τοῦ Πεντζίκη δέν εἶναι μόνο θεματική, ἀλλά καί συνειδητά ἰδεολογική. Ὁ ποιητής ἀνοίγει τά καλοδιατηρημένα χειροποίητα κουτιά τῆς μνήμης του καί περιγράφει ἀναλυτικά τό περιεχόμενό τους, ἀνάγοντας τήν κυριολεξία τῆς παρουσίας του στή συμβολική (προσοχή: ὄχι στό συμβολισμό· ὁ ὅρος εἶναι ἀνθρωπολογικός, ὄχι ψυχολογικός) τῶν λαϊκῶν ἀναθημάτων. Ὁ Πεντζίκη δέν εἶναι θρησκευτικός – καθόλου –, ἀλλά θρησκευόμενος ποιητής. Ἡ πληθωρική καί καταλυτική παρουσία τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου τούτου στήν ποίηση (καί γενικά στό ἔργο του) καί ὁ συχνός σχολιασμός τοῦ φαινομένου αὐτοῦ ἀπό τόν ἴδιο ἔχει ἐρμηνεύσει κατά μέγα μέρος τούς συνειδησιακούς μηχανισμούς τῆς δημιουργίας του.

Τό ποιητικό ἀντίκρισμα αὐτῶν τῶν διαδικασιῶν συμπυκνώνεται στά ἐξαιρετικά ρωμαλέα οὐσιαστικά, πού δίνουν τόν κύριο τόνο στά ποιήματα. Παρόλο πού δέν εἶναι διαθέσιμη οὔτε ἡ ὑπομονή τοῦ Ἡλίου Πετρόπουλου οὔτε ὁ τεχνικός ἐξοπλισμός τῆς στατιστικῆς ὑφολογίας, μποροῦμε μέ ἐμπειρική ἀσφάλεια νά ποῦμε ὅτι, σέ ἀντίθεση μέ τό κοινό καί ἀπλό ρῆμα, πού παίζει ρόλο συνεκτικοῦ δεσμοῦ, τό ἀλλεπάλληλο οὐσιαστικό εἶναι ὁ βαθύτερος εἰρμός τῆς σκέψης, καθώς κατονομάζει εὐχές, ξόρκια καί τάματα τοῦ ποιητή, καί στήνει τόν κόσμο στά ἀνθρώπινα μέτρα. Τό οὐσιαστικό ἀποκτᾷ γνωστική ἀξία, καθώς ἀποκαλύπτει τά στοιχεῖα τοῦ κόσμου καί ἔτσι ἡ λέξη ξανακερδίζει τή βαρύτητα τοῦ ὀνόματος· ἡ ἀλήθεια δέν εἶναι οἱ σχέσεις τῶν πραγμάτων, ἀλλά ἡ κρυφή ἐνότητά τους. Ἡ ποίηση φτιάχεται γιά τούς νομιναλιστές.

Στίς (τρεῖς γνωστές) ποιητικές σειρές τοῦ Πεντζίκη ἐκτυλίσσεται τό προσωπικό δράμα ἑνός ἰδεολογικοῦ βιοπορισμοῦ πού ἐπιποθεῖ πέρα ἀπό τήν (ἀνά)γνωση τῆν ἀφή. Ἡ βαναυσότητα πρὸς τήν παραδοσιακή ποίηση, πού ἐμφανίζεται ὡς πεζολογία καί ἐγκεφαλικότητα, εἶναι ἡ συμβολική καταστροφή τῶν βιβλίων πού διαβάστηκαν (ἐδῶ ἡ ἐπίδοση τοῦ Πεντζίκη εἶναι μοναδική σέ ὄγκο καί ποιότητα) πρὶν ὑπάρξει τό σῶμα.

Ὁ πολλαπλά χρήσιμος πρόλογος τῆς πρώτης συλλογῆς εἶναι ἀπόλογος αὐτῆς τῆς αὐτοκριτικῆς καί ἡ ἀντικατάσταση τοῦ γραπτοῦ μέ τό γραφόμενο λόγο. Οἱ «Εἰκόνες» σχηματίζονται μέ τή συσσωρευτική παράθεση ἐννοιῶν, συνήθως μία κατά στίχο, ὅπου τό πράγμα καί τό νόημα, ἡ «μορφή» καί τό «περιεχόμενο», διεκδικοῦν τήν ἀποκλειστικότητα τοῦ βιώματος. Οἱ ἐννοιες παράγονται ἢ μιά ἀπό τήν ἄλλη διαδοχικά, προαιρετικά – ὄχι ἀναγκαστικά, μέ ρυθμό πού μαρκάρεται μέ τίς σιωπές στό τέλος τῶν στίχων. Νομίζει κανεῖς πώς ὁ Καρντιγιάκ τοῦ Χόφμαν μετράει τά κοσμήματά του, καθώς οἱ λέξεις σαφεῖς, γι' αὐτό ἀπρόσωπες, παρευλαύνουν σοβαρές καί μόνες, ξένες μεταξύ τους.

Στήν (ἀτιτλοφόρητη) σειρά ποιημάτων πού φιλοξένησε τό περιοδικό «Μορφές», ἡ προσπάθεια ἔχει διαφοροποιηθεῖ. Μετά τίς (ἀνέκδοτες) «Φωτογραφίες», τίς «Εἰκόνες», καί τήν «Πραγματογνωσία» («Κείμενο σέ συνέχεια» πού δημοσιεύτηκε ἐπίσης στίς «Μορφές», ἀπό τόν Ἰούνιο 1949 ὡς τό Μάρτιο 1950) [ἡ παράθεση τῶν τίτλων συνοψίζει μία ὀλόκληρη πνευματική πορεία], ἔχει ἐπέλθει μιά συμφιλίωση τοῦ προσώπου μέ τή γνώση του καί ἤδη ἀνοίγει μιά περίοδος ἐμπιστοσύνης πρὸς τήν τάξη τοῦ κόσμου. Ὅπως παρα-

τηρεί σωστά ό Ντίνος Χριστιανόπουλος: «Ένώ πρίν πολλά θέματα μεγάλης ποικιλίας δημιουργούσαν ένα μωσαϊκό, από τό όποιο έπρεπε νά έξαχθει ένα νόημα, τώρα ένα μονάχα θέμα απλώνεται σέ όλόκληρο τό ποίημα, συνυφασμένο μέ διάφορες μικρολεπτομέρειες, πού του δίνουν κάποια πλαστικότητα».

Τέλος στήν «Άνακομιδή» κάθε τάξη έφει καταργηθεί. Τό ποίημα δέν έχει αρχή, μέση και τέλος: μπορεί νά προεκταθεί, νά εμπλουτισθεί, νά σχολιασθεί. Ένας άκανόνιστος συνειρμός άνακομίζει και συρράπτει έννοιες και γεγονότα, παρελθόν και παρόν, πρόσωπα και πράγματα, δημιουργώντας όχι ένα αισθητικό αντικείμενο, ένα ποίημα, αλλά μάλλον ένα ποιητικό ίστό, όπου συνυφαίνονται και οι δικές μας αντιδράσεις στήν άνάγνωση. Πραγματικά, ή γραφή του Πεντζίκη έπιστρέφει στήν άποσπασματικότητα των «Εικώνων», αλλά τώρα έννοει τή συμμετοχή του άναγνώστη μέ τήν οικειότητα, τήν απλότητα, και προπαντός τή χαλαρότητά της. Μέσα σέ ένα κλίμα κοινωνίας (ή, για νά μεταχειριστούμε ένα τίτλο τής συλλογής, «Έννορίας») ό ποιητής διαβεβαιώνει: «Ξέρω ότι δέ γίνομαι κατανοητός», και ζητεί από μάς νά κάνουμε τή γλώσσα του καταληπτή και τό έργο ύπαρκτό. Έ θεματική εύρυχωρία είναι άπεριόριστη, τά έρμηνευτικά περιθωρία μεγάλα: τό ποίημα περιστρέφεται.

Βέβαια για νά ολοκληρωθεί ή μελέτη τής ποιήσης του Πεντζίκη πρέπει νά γίνει ή κατάλληλη ένταξη της στό μεγάλο και πολυσχιδές έργο του, και νά συσχετισθεί μέ τίς χρονικά παράλληλες φάσεις τής δημιουργίας του. Έπειδή όμως για τήν έργασία αυτή λείπει ή άναγκαία φιλολογική και κριτική ύποδομή, θά περιοριστούμε σέ μία σύντομη έπισκόπηση των βασικών της χαρακτήρων.

Είπαμε ότι είναι ποίηση θεματική, ιδεολογική και πεζολογική. Οι θεματικοί της άξονες είναι τρεις: τά πράγματα του κόσμου, ό Θεός και ό χρόνος: οι κύριες έπιδράσεις πού συμβάλλουν στήν διαπραγμάτευσή τους είναι αντίστοιχα ό ύπερρεαλισμός, ή βυζαντινή γραμματεία και ό Τζέιμς Τζόις.

Χαρακτηρίσαμε τήν ποίηση ιδεολογική, γιατί ή κατασκευή της είναι άπόλυτα προγραμματική και έλεγχόμενη. Όσο για τή μετακαβαφική πεζολογία της, αυτή δέν έκδηλώνεται μόνο μέ τήν όλοσχερή κατάργηση των ποιητικών συμβάσεων, αλλά και μέ μεγάλα τμήματα «καθαρού» πεζού λόγου παραταγμένα σέ στίχους. Όμως τό ποίημα του Πεντζίκη δέν έχει ως δομική μονάδα τή λέξη ή τό σύμπλεγμα λέξεων, αλλά τή φράση. Γι' αυτό ή ποίησή του είναι και έννοιολογική. Πίσω από τή ρεαλιστική ακρίβεια των λέξεων λανθάνει τό άφαιρετικό σχόλιο τής πρότασης: ό άναγνώστης παρακινείται νά υποθέσει «τί έννοει», ή ακόμα νά έννοήσει κάτι ό ίδιος. Τό ποίημα τελειώνει έξω, πέρα από τό ποίημα, στή σύλληψη ή στήν είσπραξη του.

Ό Πεντζίκης έχει τήν προσωπική, άκέραιη ήθική του, και αυτή έπιβάλλει και στίς καταστάσεις πού αναπτύσσονται μέσα στό λόγο του. Δέν ύπάρχει έμφαση, δέν ύπάρχει ιεράρχηση, δέν ύπάρχει προτεραιότητα ή προτίμηση – ίσως ούτε καν άξιολόγηση. Όλα τά γλωσσικά στοιχεία συνυπάρχουν και συν-έννοούνται ίσότιμα (έξαιρεση άποτελεί ή εύρωστία του ουσιαστικού, πού κι αυτή βαθμιαία ύποχωρεί): οι προτάσεις είναι μικρές, μέ απλή δομή – κύριες, άναφορικές και όνοματικές στή συντριπτική πλειοψηφία τους περνούν μέ τή σειρά από τό μυαλό σαν στιγμιότυπα, μέ σκοπό όχι νά ύποβάλλουν, αλλά νά ύπάρξουν στήν αϊφνίδια αυτάρκειά τους, καθώς ξεπηδούν από τά συρτάρια, τά κουτιά και τούς φακέλους του συγγραφέα.

Νομίζω ότι τελικά τά ποίηματα του Πεντζίκη μπορούν νά έρμηνευθούν μόνο σαν μεταφράσεις. Μιά βαθιά ποιητική φύση, πού κυ-

ρίως αναλώθηκε στην καλλιέργεια του πεζού λόγου [δέν τον ταυτίζουμε με την πεζογραφία] προσπάθησε σε συγκεκριμένες φάσεις της δημιουργικής της πορείας (οι οποίες ορίζονται από την περίοδο 1940-60) να μεταφράσει σε ένα προσωπικό γλωσσικό και ποιητικό ιδίωμα πεζογραφικούς τρόπους καταγραφής μίας έντονης (πότε ασυμφιλίωτης, πότε ασκητικής) έγκοσμιότητας. Η συμπεριφορά αυτή έχει έκτυπα θρησκευτική προέλευση και λειτουργία (θα λέγαμε: προορισμό): άρχισε με το ίσοκράτημα των «Εικώνων» και έφτασε στην κοινωνία και τα μελίσματα της «Ανακομιδής». Δέ θα προεκταθούμε σε βιογραφικές εικότολογίες για τό βιωματικό φορτίο που αναντίρρητα κατέχουν οι τέσσερις συλλογές του Πεντζίκη και ή σιωπή 16 χρόνων που διαδέχθηκε την τελευταία τους· θά σημειώσουμε μόνο ότι και σε αυτές ή ανήσυχη συνείδηση του άξιου τεχνίτη πειραματίστηκε τολμηρά με την άντοχή του Λόγου στο λόγο πέρα από γένη, νόμους και κανόνες.

Λ. Λαμπρόπουλος

